JOURNAL OF TURKISH STUDIES
TÜRKLÜK BİLGİSİ ARAŞTIRMALARI
VOLUME 14
1990

Edited by
Yayınlayanlar
ŞİNASİ TEKİN • GÖNÜL ALPAY TEKİN

FAHİR İZ ARMAĞANI I.
(FAHİR İZ FESTSCHRIFT I.)

Essays presented to

FAHİR İZ

on his Eightieth Birthday
by his Colleagues and Students

Guest Editors
Günay Kut . Gönül A. Tekin

Managing Editor
Carolyn I. Cross

This Volume of the Journal has been partially subsidized by
The Institute of Turkish Studies, Inc. Washington, D.C.
and
by The Department of NELC, Harvard University.

•

Published at The Department of Near Eastern Languages and Civilizations
Harvard University
1990

YENİ UYGUR ATASÖZLERİNİN KAYNAĞI OLARAK DĪVĀNU LUĠĀT-İT-TÜRK

Kurtuluş Öztopçu

XI. yüzyılda Kaşgarlı Mahmut tarafından yazılan **Dīvānu Luġāt-it-Türk** bilindiği gibi çeşitli Türk boylarına ait kelimeleri içine alan Türkçe-Arapça bir sözlük niteliğindedir. Bununla birlikte yazar bu kelimeleri açıklarken derlediği atasözleri ve halk şiiri parçalarından da pekçok örnekler verdiği için **Dīvān** XI. yüzyıl öncesi Türk folkloru için de eşsiz bir kaynaktır. **Dīvān** ilk defa ortaya çıkarıldığı tarihten bu yana hem Türkçe'de, hem de başka dillerde birkaç kere yayımlanmış[1] ve birçok türkolog **Dīvān**'ın gerek dil ve edebiyat, gerekse folklor malzemesi üzerinde değerli araştırmalar yapmışlardır.[2]

Dīvān'da 'saw' adı altında 260 civarında atasözü vardır. Bu atasözleri **Dīvān**'dan ayıklanarak ilk defa 1920'de C. Brockelmann, daha sonra da diğer araştırıcılar tarafından yayımlanmış ve işlenmiştir.[3] Bu **sawlar** Türkçe atasözlerinin ilk örnekleri değildir. **Dīvān**'dan daha önce yazılmış Türkçe eserlerde, kısıtlı sayıda da olsa, atasözlerine rastlanmaktadır. **Orhun Yazıtları**'nda bulunan üç atasözü türkologlar tarafından belirlenmiş ve bunlar bilinen en eski Türk atasözleri olarak değerlendirilmişlerdir.[4] X. yüzyıldan önce yazılmış eserlerde de az sayıda atasözü tesbit edilerek yayımlanmıştır.[5] **Dīvān**'la hemen hemen aynı tarihlerde yazılan **Ḳutaḍġu Bilig**'de de atasözlerinin varlığı son zamanlarda yapılan çalışmalarla ortaya konmuştur.[6] **Dīvān** atasözleri bakımından sözünü ettiğimiz bu kaynakların hepsinden daha zengindir, dolayısıyla bugünkü atasözlerinin tarihî kaynakları arandığında ister istemez araştırıcılar **Dīvān**'a yönelmek zorundadır. Şimdiye kadar **Dīvān**'da bulunan atasözleriyle ilgili çeşitli incelemeler yapılmıştır.[7] Son olarak K. Türkay **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten** 1980-81'de yayımlanan araştırmasında Türkiye Türkçesi atasözlerini **Dīvān**'dakilerle karşılaştırmış[8] ve Türkiye Türkçesi'nde halen yaşamakta olanları bir liste halinde vermiştir. Kaşgarlı Mahmut 'saw'ları örnek olarak verirken onları hangi Türk topluluğundan derlediğini yazmamaktadır, dolayısıyla **Dīvān**'daki atasözleri ancak bugünkü Türk dillerindeki atasözleriyle karşılaştırılarak bu konuda bir değerlendirme yapılabilir.

Bu yazıda Yeni Uygur atasözleri **Dīvān**'dakilerle karşılaştırılacak ve ortak olanlar bulunmaya çalışılacaktır. Şimdiye kadar buna benzer bir çalışma yayımlanmamıştır. Sadece Hemrayev **Uyġur Maḳal vä Tämsilliri** adlı kitabının önsözünde on atasözünü örnek olarak **Dīvān**'daki karşılıklarıyla birlikte vermektedir.[9] Kaşgarlı Mahmut **Dīvān**'ın bir yerinde verdiği bir atasözü örneğinden sonra Uygurlar'da bir

---

[1]Türkçe: Kilisli Rifat, **Kitāb Dīvān Luġāt at-Türk**. 3 cilt, İstanbul, 1333-1335, B. Atalay, **Divanü Lûġat-it-Türk**. 3 cilt, Ankara, 1939-41. Özbekçe: S. Mutallibov, **Turkiy Sozlar Devoni**. 3 cilt, Taşkent, 1960-63. Uygurca: **Türki Tiller Divani**. 3 cilt, Urumçi, 1981-84. İngilizce: R. Dankoff-J. Kelly, **Compendium of the Turkic Dialects**. 3 cilt, Cambridge, Massachusetts, 1982-85.

[2]Bu konudaki araştırmaların sayısı çok fazla olduğu için ayrıntılı kaynakça verilmemiştir. Toplu makaleler için bakınız: **Sovetskaya T'urkologiya** (1972/1), **Türk Dili** (Ekim 1972), **Bilimsel Bildiriler 1972**, s.379-496.

[3]C. Brockelman, "Altturkestanische Volksweisheit" **Ostasiatische Zeitschrift** (1920) 50-73, Necib Asım, **Divan-ı Lugat-it-Türk'den Mehuz Eski Savlar**. İstanbul, 1340, F. Birtek, **En Eski Türk Savları**. Ankara, 1944, A. Oy, **Tarih Boyunca Türk Atasözleri**. 1972, s.122-154.

[4]A. Caferoğlu, "Orhon Abidelerinde Atalarsözü" **Halk Bilgisi Haberleri** 1/3 (1930) 43-46, J. R. Krueger, "The Earliest Turkic Poem" **Journal of the American Oriental Society** 82/4 (1967) 557.

[5]R. R. Arat, **Eski Türk Şiiri**. Ankara, 1965.

[6]T. Gülensoy, "Kutadgu Bilig'de Hikmetler" **Türk Kültürü** 98 (Aralık 1970).

[7]F. Hommel, "Zu den alttürkischen Sprichwörtern," **Asia Major Probeband** (Hirth Anniversary Volume) (1923) 182-193, R. Dankoff, "Inner Asian Wisdom Traditions in the Pre-Mongol Period" **Journal of the American Oriental Society** 101/1 (1981) 87-95.

[8]K. Türkay, "Kaşgarlı'dan Günümüze Gelen Atasözleri" **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten** (1980-81) 39-42.

[9]M. K. Hemrayev, **Uyġur Maḳal vä Tämsilliri; Uygur ve Rus Tillirida Rusça Parallel'liri Bilän**. Moskova, 1981, s.3. Ş. Turan Uygur araştırmacı A. Turdı'nın bu konuda yaptığı çalışmayı bir bildiri halinde Eskişehir'de yapılan Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri'nde sunduğunu belirtmektedir. Bkz: **Doğu Türkistan'ın Sesi** 4/14 (Temmuz 1987) 35.

tellalın hergün özlü sözleri bağırdığını ve bunları herkese öğrettiğini kaydeder (II,11). Bu da atasözlerinin Uygurlar arasında o zaman bile oynadığı önemli toplumsal role güzel bir örnektir.

Bugün Uygurlar genellikle Doğu Türkistan olarak bilinen Çin Halk Cumhuriyeti'nin "Şincang-Uygur Özerk Bölgesi"nde yaşamaktadırlar. Sayıları yaklaşık 6 milyon kadardır.[10] Ayrıca XIX ve XX. yüzyıllardaki göçler sonucunda bir miktar Uygur Sovyetler Birliği topraklarına göç etmiştir. Bunların ise bugünkü sayıları yaklaşık 200.000 olup, daha çok Kazakistan Cumhuriyeti sınırları içinde yaşamaktadırlar.[11] XIX. yüzyılda yaşadıkları şehir ve bölgelere göre Kaşğarlık "Kaşgarlı," Turpanlık "Turfanlı" gibi adlarla anılan bu topluluk 1920'lerden sonra Uygur adını kullanmaya başlamıştır.

Uygur atasözlerine türkologların ilgisi oldukça erken başlamış ve ilk ürünlerini XIX. yüzyılın 2. yarısında vermiştir. 1886 yılında W. Radloff Tarançi'lardan[12] derlediği 52 adet atasözünü diğer folklor malzemeleriyle birlikte **Proben der Volkslitteratur der nördlichen Stämme** adlı dev eserinin 6. cildinde yayımlamıştır.[13] Daha sonra Kúnos, Katanov, Le Coq, Malov, G. Jarring ve Aratan[14] gibi türkologlar tarafından Uygurlar arasında derlenen yaklaşık 900 kadar atasözü çeşitli tarihlerde basılarak bilim dünyasına tanıtılmıştır. Uygur atasözlerinin büyük çoğunluğunu içeren daha kapsamlı kitaplar ise özellikle son onbeş yıl içinde Alma-Ata ve Urumçi'de yayımlanmıştır.[15] Bunlar yaklaşık olarak 3000 atasözünü içine almaktadır. Doğal olarak bu sözlerin bazıları birden çok kaynakta yer almıştır. Yukarıda belirtilen kaynakların dışında bazı ikincil kaynakların taranması[16] sonucu elde edilen Uygur atasözlerinin sayısı 3400 tane kadardır.[17] Bu yazıda yapılan karşılaştırmalarda bu 3400 atasözü temel alınmıştır. Basılmış olduğu başvuru kaynaklarından öğrenilen bazı eserler elde edilemediği için onlardan yararlanma olanağı olmadı.[18]

1- Dīvān: Āç nä yemäs toḳ nä temäs.[19] (I, 79)
"Aç ne yemez, tok ne demez."

---

[10]**Aramco World Magazine** (Temmuz-Ağustos 1985), **Minzu Yanjiu-Pekin** (20.10.1984) 70.

[11] Ş. Akiner, **Islamic Peoples of the Soviet Union** (1983) 347.

[12]Tarançı XVII. yüzyılda daha önce oturdukları Doğu Türkistan'daki "altı şehir" (Kaşgar, Yarkent, Aksu, Hoten, Turvan ve Uş) bölgesinden zorla göç ettirilerek İli Havzası'na getirilen Uygurlara verilen addır. Bkz. S. Çağatay, **Türk Lehçeleri Örnekleri II**. Ankara, 1972, s.55.

[13]W. Radloff, **Proben der Volkslitteratur der nördlichen Stämme**. 6. cilt, St. Petersburg, 1886.

[14]I. Kúnos, "Adalékok a jarkendi törögség ismeretéhez" **Keleti Szemle** 6 (1905) 284-351. Katanov'un derlediği malzeme daha sonra K. H. Menges tarafından işlenmiş ve iki cilt halinde bastırılmıştır. Atasözleri ikinci ciltte yer almaktadır: K. H. Menges, **Volkskundliche Texte aus Ost-Turkistan II**. Berlin, 1943 (Yazarın adı verilmemiştir), A. von Le Coq, **Sprichwörter und Lieder aus der Gegend von Turfan**. Leipzig-Berlin, 1911, G. Jarring, **Materials to the Knowledge of Eastern Turki**. 1. cilt: Lund, 1946, 2. cilt: Lund, 1948, 3. cilt: Lund 1951, 4. cilt: Lund, 1951, S. E. Malov, **Uygurskiy Yazık; Hamiyskoye Nareçie**. Moskova-Leningrad, 1954, S. E. Malov, **Uygurskie Nareçiya Sin'tsziyana**. Moskova, 1961, E. U. Aratan, **Kâşgar Ağzından Derlemeler**. Ankara, 1965; G. Jarring, "The Moen Collection of Eastern Turki (New Uighur) Proverbs and Popular Sayings," **Scipta Minora** (1984), 1-76.

[15]G. Sadvakasov-Ş. Kibirov. **Uyğur Maḳal vä Tämsilliri**. Alma-Ata, 1978, M. K. Hemrayev, bkz, not 9. M. Rehim, **Uyğur Hälḳ Maḳal-Tämsilliri**. 2 cilt, Urumçi, 1979-83.

[16]**Hazirḳi Zaman Uyğur Tili**. Alma-Ata, 1966, E. N. Necib, **Uygurskiy Yazık**. Moskova, 1954, E. N. Necib, **Uygursko-Russkiy Slovar'**. Moskova, 1968, C. P. Skrine, **Chinese Central Asia**. Londra, 1926, **Issledovaniya Po Uygurskomu Yazıku**. Alma-Ata, 1965.

[17]Topladığımız bu atasözleri pek yakında kitap olarak çıkacaktır.

[18]N. N. Pantusov, **Materialı k İzuçeniyu Nareçiya Tarançcy İliyskogo Okruga**. Kazan, 1907, L. Ensari-Z. B. Hemmi-B. Hudaykul, **Uyğur Äl Ädäbiyatından Beyit, Naḳşaḳoşuḳla, Maḳal, Atasözü, Tapışmaḳ, Çöçäklä**. Moskova, 1925, Z. Kadiri-M. Rehimi, **Uyğur Hälk Maḳal vä Tämsilliri**. Urumçi, 1957, A. A. **Uyğur Maḳal ve Tämsilliri**. Urumçi, 1960.

[19]Bu yazıda gerek **Dīvān**'ın, gerekse yeni Uygur atasözlerinin yazılışında kendi çevriyazı sistemimiz kullanılmıştır. **Dīvān**'ın Besim Atalay basımının cilt ve sayfa numaraları ile diğer kaynakların sayfa numaraları referans amacıyla verilmiştir. **Dīvān**'daki atasözleri alfabe sırasına göredir.

Uygur: Açlik härni yediru, tokluk härni gäp kildiru. (K. 297)
"Açlık herşeyi yedirir, tokluk herşeyi dedirir."

2- Dīvān: Aḍın kişi näñi näñsinmäs. (I, 98)
"Başkasının, malı mal sayılmaz."
Uygur: Kişidiki pul - çüşdiki pul. (S. 154)
"Başkasındaki para düşteki para (gibidir)."

3- Dīvān: Aġız yesä köz uyaḍur. (I, 55)
"Ağız yese göz utanır."
Uygur: Eğiz yesä köz uyilidu. (S. 74)
"Ağız yese göz utanır."

4- Dīvān: Alımçı arslan, berimçi sıçġan. (I, 75-409)
"Alacaklı aslan, verecekli (borçlu) sıçan."
Uygur: Alarda alman, berärdä bäzgäk. (HZ. 65)
"Alırken kuzgun, verirken sıtmaya tutulmuş gibi."

5- Dīvān: Alp çärigdä, bilgä terigdä. (I, 388)
"Yiğit savaş düzeninde, bilgin dernekte."
Uygur: Batur cäñdä tuġulidu. (S. 91).
"Yiğit savaşta doğar."

6- Dīvān: Alplar birlä uruşma, beglär birlä turuşma. (I, 182)
"Yiğitlerle vuruşma, beylere karşı gelme."
Uygur: Bäg bilän elişip bolmas, däräḫ bilän çelişip. (s. 141)
"Beyle tartışılmaz, ağaçla güreşilmez."

7- Dīvān: Aş tatġı tuz, yoġrın yemäs. (III, 31).
"Yemeğin tadı tuzdur, (ama) çanakla yenmez."
Uygur: Aşniñ tämi tuz bilän. (H. 25)
"Yemeğin tadı tuz ile."

8- Dīvān: Atası açıġ almıla yesä, oğlınıñ tişi ḳamar. (II, 311).
"Babası ekşi elma yese, oğlunun dişi kamaşır."
Uygur: Atisi ġora yesä, balisiniñ çişi ḳamaptu. (S. 33)
"Babası koruk yese, çocuğunun dişi kamaşır."

9- Dīvān: Azuḳluġ armas. (I, 148)
"Azığı olan yorulmaz."
Uygur: Ozuḳluḳ at harmas. (S. 166)
"Azıklı at yorulmaz."

10- Dīvān: Bar baḳır, yoḳ altun. (I, 360)
"Var olan (şey) bakır (gibidir), olmayan altın (gibidir)."
Uygur: Bar baḳir, yoḳ altun. (Skrine, 216)

11- Dīvān: Bir ḳarġa birlä ḳış kälmäs. (II, 26)
"Bir tek kargayla kış gelmez."
Uygur: Bir ḳaliġaç kälgän bilän bahar bolmas. (İ. 172)
"Bir kırlangıcın gelmesiyle bahar olmaz."

12- Dīvān: Birin birin miñ bolur, tama tama köl bolur. (III, 360)
"Birer birer bin olur, damlaya damlaya göl olur."
Uygur: Tama tama köl bolar. (L. 16)
"Damlaya damlaya göl olur."

13- Dīvān: Beş ärñäk tüz ärmäs. (I, 121)
"Beş parmak bir değildir."
Uygur: Bäş ḳol birdäk ämäs. (HZ. 115)
"Beş parmak bir değildir."

14- Dīvān: Böri ḳoşnısın yemäs. (III, 220)
"Kurt komşusunu yemez."
Uygur: Börimu yoldişiġa ḳäst ḳilmas. (H. 88)
"Kurt bile yoldaşına kast etmez."

15- Dīvān: Böriniñ ortaḳ, ḳuzġünuñ yıġaç başında. (I, 439)
"Kurdunki ortak, kuzgununki ağaç başında."
Uygur: Böriniñ täñ otaḳ ḳaġiniñ däräḫ uçida. (s. 86)
"Kurdun malı ortak, karganınki ağacın ucunda."

16- Dīvān: Buġday ḳatında sarḳıç suwalur. (III, 240)
"Buğday yanında karamuk da sulanır."
Uygur: Buġdayniñ banisida ḳaramuḳ su içiptu. (S. 174)
"Buğdayın sayesinde karamuk da su içer."

17- Dīvān: Äḍgü är süñüki ärir, atı ḳalır. (III, 367)
"İyi insanın kemiği erir (çürür), adı kalır."
Uygur: Hayvan ölidu egär ḳalidu, insan ölidu eti ḳalidu. (K. 295)
"Hayvan ölür eyer kalır, insan ölür adı kalır."

18- Dīvān: Ämgäk ägindä ḳalmas. (I, 110)
"Sıkıntı sırtta kalmaz."
Uygur: Ämgäk yärdä ḳalmas. (S. 10)
"Emek yerde kalmaz."

19- Dīvān: Är sözi bir, äḍär köki üç. (II, 283)
"Er sözü bir, eyer bağı üç."
Uygur: Ärniñ sözi bir bolar." (S. 137)
"Erin sözü bir olur."

20- Dīvān: İt ısırmas, at täpmäs temä. (I, 178)
"İt ısırmaz, at tepmez deme."
Uygur: Atni täpmäydu demä, itni çişlimaydu demä. (S. 166)
"Atı tepmez deme, iti ısırmaz deme."

21- Dīvān: Ekki ḳoçñar başı bir eşiçtä bışmas. (III, 382)
"İki koç başı bir kazanda pişmez."
Uygur: İkki ḳoçḳarniñ beşi bir ḳazanda ḳaynimaydu. (M. 178)
"İki koçun başı bir kazanda kaynamaz."

22- Dīvān: Ekki buġra egäşür, otra kökägün yançılur. (I, 188; II, 287)
"İki buğra çarpışır, ortada gök sinek ezilir."
Uygur: İkki buḳa soḳuşsa, otturisida çivin ölüptu. (S. 92)
"İki boğa kavga etse, ortada sinek ölür."

23- Dīvān: Ewäk siñäk sütgä tüşür. (II, 13)
"Aceleci sinek süte düşer."
Uygur: Aldirap aşḳa çüşüptu. (S. 107)
"Acele edip yemeğe düşmüş."

24- Dīvān: Ḳanıġ ḳan bilä yumas. (III, 66-157)
"Kan kanla yunmaz."
Uygur: Ḳanni ḳan bilän yuġili bolmas. (U. 56)
"Kan kanla yunmaz."

25- Dīvān: ḳarġa ḳazġa ötgünsä butı sınur. (I, 254)
"Karga kazı taklit etse, budu kırılır."
Uygur: Ḳaġa käklikni doraymän däp öz meñişini unutti. (L. 24)
"Karga kekliği taklit edeceğim diye kendi yürüyüşünü unuttu."

26- Dīvān: Ḳarı öküz balduḳa ḳorḳmas. (III, 421)

"Yaşlı öküz baltadan korkmaz."

Uygur: Ölük it paltidin ḳorḳmas. (S. 176)]
"Ölü it baltadan korkmaz."

27- Dīvān: Kişi alası içtin, yılḳı alası taştın. (I, 91)
"İnsanın alası içinde, hayvanın alası dışında."

Uygur: Hayvanniñ alisi teşida, adämniñ alisi içida. (UR. 45)
"Hayvanın alası dışında, insanın alası içinde."

28- Dīvān: Ḳorḳmış kişigä ḳoy başı ḳoş körünür. (III, 126)
"Korkmuş kişiye koyun başı çift görünür."

Uygur: Ḳorḳḳanġa ḳoş körünär. (U. 56)
"Korkana çift görünür."

29- Dīvān: Ḳoş ḳılıç ḳınḳa sıġmas. (I, 359)
"Çift kılıç kına sığmaz."

Uygur: İkki piçaḳ bir ḳinda yatmas. (S. 56)
"İki bıçak bir kına girmez."

30- Dīvān: Kökgä saġursa (suḍsa) yüzkä tüşär. (II, 81; III, 132-439)
"Göğe tükürülürse, yüze düşer."

Uygur: Yoḳḳuri beḳip tükürsäñ, yenip çüşür yüzüñgä. (L. 20)
"Yukarı bakıp tükürsen, dönüp düşer yüzüne."

31- Dīvān: Közdin yırasa, köñüldän yemä yırar. (III, 366)
"Gözden uzaklaşsa, gönülden de uzaklaşır."

Uygur: Közdin yiraḳ, köñüldin yiraḳ. (S. 35)
"Gözden ırak, gönülden de ırak."

32- Dīvān: Közägü uzun bolsa, älig küymäs. (I, 448)
"Küskü uzun olsa, el yanmaz."

Uygur: Kösäy uzun bolsa, ḳol köymäs. (S. 101)
"Küskü uzun olsa, el yanmaz."

33- Dīvān: Ḳuruġ yıġaç ägilmäs, ḳurmış kiriş tügülmäs. (I, 198)
"Kuru ağaç eğilmez, kurulmuş kiriş düğümlenmez."

Uygur: Ḳuruḳ yaġaç egilmäs. (S. 91)
"Kuru ağaç eğilmez."

34- Dīvān: Ḳuruġ ḳaşuḳ ağızḳa yaramas, ḳuruġ söz ḳulaḳḳa yaḳışmas. (I, 383)
"Boş kaşık ağıza yaramaz, boş söz kulağa yakışmaz."

Uygur: Ḳuruḳ söz ḳulaḳḳa ḫoş yaḳmaydu. (M. 176)
"Boş söz kulağa hoş gelmez."

35- Dīvān: Ḳuş kanatın, är atın. (I, 34)
"Kuş kanadıyla, er atıyla."

Uygur: Ḳuş ḳanatin, är atin. (Skrine, 216)

36- Dīvān: Ḳuş tuzaḳḳa mäñ üçün ilinür. (III, 358)
"Kuş tuzağa dane (yem) için tutulur."

Uygur: Ḳuşni yäm bilän aldaydu, kişini gäp bilän. (S. 157)
"Kuşu yemle aldatırlar, insanı sözle."

37- Dīvān: Müş yaḳrıḳa tägişmäs, ayur: "kişi näñi yaraşmas." (II, 105)
"Kedi yağa erişemez, "insanoğlunun malı (bana) yaramaz" der.

Uygur: Müşük göşkä boyi yätmisä, "roza tuttum" däptu. (S. 60)
"Kedinin ete boyu yetmese, 'oruç tuttum' der."

38- Dīvān: Näçä yitig bıçaḳ ärsä öz sapın yonumas. (I, 384)
"Bıçak ne kadar keskin olsa da kendi sapını yontamaz."

Uygur: Piçaḳ öz dästini käsmäs. (S. 82)

"Bıçak kendi sapını kesmez."

39- Dīvān: Näçä mä opraḳ käḏük ärsä, yaġmurḳa yarar. (III, 38)
"Kepenek ne kadar yıpranmış olsa da, yine de yağmurda işe yarar."
Uygur: Äski çapan yamġurda yaḫşi, yaman tuḳḳan ölgändä. (H. 25)
"Eski gocuk yağmurda iyi olur, kötü akraba ölünce."

40- Dīvān: Oġlan işi iş bolmas, oġlaḳ müñzi sap bolmas. (III, 145)
"Çocuk işi iş olmaz, oğlak boynuzu sap olmaz."
Uygur: Bala - ḳilġan işi çala. (U. 50)
"Çocuk: yaptığı iş eksik, yarım yamalak."

41- Dīvān: Otuġ oḏġuç birlä öçürmäs. (I, 177)
"Ateş alevle söndürülmez."
Uygur: Otni ot bilän öçärgili bolmas. (S. 109)
"Ateş ateşle söndürülmez."

42- Dīvān: Öldäçi sıçġan müş taşaḳı ḳaşır. (I, 408)
"Ölecek sıçan kedi taşağı kaşır."
Uygur: Çaşḳanniñ ölgüsi kälsä, müşükniñ ḳuyruġini çişlär. (S. 107)
"Ölümü (eceli) gelen sıçan kedinin kuyruğunu dişler."

43- Dīvān: Ütlüg yinçü yerdä ḳalmas. (III, 30)
"Delikli inci yerde kalmaz."
Uygur: Töşük monçaḳ yärdä ḳalmas. (H. 13)
"Delik boncuk yerde kalmaz."

44- Dīvān: Suw körmägінçä ätük tartma. (III, 426)
"Su görmeden çizme çıkartma."
Uygur: Suni körmäy, ötük (iştan) yäşmä. (S. 106)
"Suyu görmeden çizmeyi (paçaları) çözme (sıvama)."

45- Dīvān: Taġ taġḳa ḳawuşmas, kişi kişikä ḳawuşur. (II, 103)
"Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur."
Uygur: Taġ taḳḳa ḳoşulmas, äl älgä ḳoşular. (S. 9)
"Dağ dağa kavuşmaz, halk halka kavuşur."

46- Dīvān: Tewe münüp ḳoy ara yaşmas. (III, 60)
"Deveye binip koyunların arasında saklanılmaz."
Uygur: Tögä mingän ḳoy arḳisiġa yoşurunalmas. (S. 129)
"Deveye binen koyunun arkasına saklanamaz."

47- Dīvān: Tewe silkinsä äşäkkä yük çıḳar. (II, 246)
"Deve silkinse eşeğe yük çıkar."
Uygur: Tögä silkinsä on eşäkkä yük çıḳar. (S. 92)
"Deve silkinse on eşeğe yük çıkar."

48- Dīvān: Tilin tergigä tägir. (I, 429)
"Dil ile sofraya ulaşılır."
Uygur: Tili yumşaḳ aş yär, tili ḳattıḳ muş. (H. 115)
"Yumuşak (tatlı) dilli aş yer, katı dilli yumruk."

49- Dīvān: Tikmägінçä önmäs, tilämägінçä bulmas. (II, 21)
"Dikilmeyince bitmez, dilemeyince bulunmaz."
Uygur: Tilärsäñ taparsän, terisäñ orarsän. (A. 22)
"İstersen bulursun, ekersen biçersin."

50- Dīvān: Ümä kälsä, ḳut kälir. (I, 92)
"Misafir gelirse, kut gelir."
Uygur: Mehmanniñ riskı özi bilän. (S. 71)
"Misafirin rızkı kendisi ile (gelir)."

51-	Dīvān:	Yalñuḳ oġlı yoḳaḍur, äḍgü atı ḳalır. (III, 384) "İnsanoğlu yok olur, iyi adı kalır."
	Uygur:	Yovasniñ terisi ḳalar, adämniñ eti. (S. 49) "Kaplanın derisi kalır, insanın adı."
52-	Dīvān:	Yalḳsa yemä yaġ äḍgü küysä yemä kün äḍgü. (III, 435) "İnsanı tiksindirse de yağ iyi, yaksa da güneş iyi."
	Uygur:	Köydärsimu kün yaḫşi. (HZ. 113) "Yaksa da güneş iyi."
53-	Dīvān:	Yaş ot küymäs, yalawar ölmäs. (III, 47) "Yaş ot yanmaz, elçi ölmez."
	Uygur:	Elçigä ölüm yoḳ. (UR. 78) "Elçiye ölüm yok."
54-	Dīvān:	Yazın ḳatıġlansa ḳışın säwnür. (III, 159) "Yazın katlanılsa, kışın sevinilir."
	Uygur:	Yazda sayġa yatḳanniñ, ḳişda uni ḳar bolidu. (K. 300) "Yazın gölgede yatanın, kışın unu kar olur."
55-	Dīvān:	Yılan kändü ägrisin bilmäs, tewe boynın ägri ter. (I, 127) "Yılan kendi eğrisini bilmez, deve boynuna eğri der."
	Uygur:	Yilan özäm ägri ämäs, yolum ägri däydu. (S. 58) "Yılan kendim eğri değil, yolum eğri der."
56-	Dīvān:	Yoġurḳanda artuḳ aḍaḳ kösülsä, üşiyür. (II, 137) "Yorgandan dışarı ayak uzatılırsa, üşür."
	Uygur:	Yotḳanġa ḳarap put sun. (S. 150) "Yorgana göre ayak uzat."

Görüldüğü gibi yapılan araştırma sonunda **Dīvānu Luġāt-it-Türk**'teki 260 atasözünden 56'sının Yeni Uygur atasözleri arasında bulunduğu saptanmıştır. Bunlardan bir kısmı (10, 20, 24 v.s.) aynen korunmuşlar, bir kısmı (8, 9, 15 v.s.) ufak tefek bazı değişikliklere uğramışlardır. Öte yandan bir kısmı zamanla kısalmış (12, 19 v.s.), bir kısmı da (25, 36, 39 v.s.) gerek dil ve gerekse edebî sanatlar açısından eskilere oranla daha geliştirilmişlerdir. Bütün bu değişiklikler tamamiyle doğaldır. Bu türden değişikliklere aynı zaman birimi içinde birbirine çok yakın bölgelerde derlenen atasözlerinde de her zaman rastlanmaktadır. Hatta bazan bir bölgede bir atasözü birden fazla şekilde de yaşamaktadır. Bu karşılaştırma yapılırken bazı benzer sözler gözden kaçmış olabilir. Ayrıca Uygur atasözlerinin daha ayrıntılı bir dökümü yapıldığında yukarıda verilen ortak atasözleri sayısının daha da artacağına hiç şüphe yoktur. Yine de aradan geçen 900 yılı aşkın bir zamana rağmen **Dīvān**'daki atasözlerinin beşte birinden fazlasının bugün de Uygurlar arasında canlılığını koruması, atasözlerinin Türk halk kültürünün ne kadar önemli bir parçası olduğunu ve zaman içinde ne kadar dayanıklı olduğunu gösterir.

Sayın Kaya Türkay yukarıda sözünü ettiğimiz araştırmasında **Dīvān**'daki sözlerden Anadolu'da 26'sının ortak dilde, 7'sinin bölge ağızlarında ve 19'unun da Silifke ağzında olmak üzere toplam 52 tanesinin günümüze kadar geldiğini belirtmektedir. Türkiye Türkçesi'nde korunan 31 atasözünün Uygurlar arasında unutulduğunu, bunun yanında 21 atasözünün ise hem Doğu Türkistan'da, hem de Anadolu'da ortak olarak kullanıldığını görüyoruz.

Türk dillerinin hepsinde yapılacak araştırmalarla atasözleri ayrıntılı bir şekilde tesbit edilip, bunlar birbirleriyle ve komşu kültürlerin atasözleriyle karşılaştırıldığında[20] özgün Türk atasözleri ortaya

---

[20]Yeni Uygur ve Türkçe atasözleri üzerinde yapılan bir karşılaştırma için bkz: K. Öztopçu, "Modern Uighur Proverbs: A Comparative Study" **Journal of Turkish Studies**, C. 13 (1989) 123-138. Türk dillerindeki atasözlerinin birbirleriyle ve diğer dillerdeki atasözleriyle karşılaştırılmaları konusunda yapılan araştırmalar için bkz: S. Baklaciev, "Bulgarca ve Türkçe Atasözlerinde Bağlantı" **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**. 2. cilt, Ankara, 1982, s.45-52, Ş. Bulu, "Urduca, Türkçe Atasözü ve Deyimlerde Bazı Benzerlikler" **Doğu Dilleri** 2/2 (1975) 121-135, A. Göksan "Türk Dünyası Atasözleri" **Reşit Rahmeti Arat İçin** (1966) 248-258, A. Mehemmedi, **Arabca-Azaerbaycanca Garşılığlı Atalarsözleri**

çıkacaktır. Buna ek olarak tarihî kaynaklarla yapılacak artzamanlı karşılaştırmalar da bu tesbiti güçlendirecektir.

Yazıda kullanılan kısaltmalar

A-	E. U. Aratan, **Kâşgar Ağzından Derlemeler**. Ankara, 1965.
H-	M. K. Hemrayev, **Uyġur Maḳal vä Tämsilliri; Uygur ve Rus Tillirida Rusça Parallel'liri Bilän.** Moskova, 1981.
HZ-	**Hazirḳi Zaman Uyġur Tili**. Alma-Ata, 1966.
İ-	**Issledovaniya Po Uygurskomu Yazıku**. Alma-Ata, 1965.
K-	I. Kúnos, "Adalékok a jarkendi törögség ismeretéhez" **Keleti Szemle** 6 (1905) 284-351.
L-	A. von Le Coq, **Sprichwörter und Lieder aus der Gegend von Turfan**. Leipzig-Berlin, 1911.
M-	K. H. Menges, **Volkskundliche Texte aus Ost-Turkistan II**. Berlin, 1943.
S-	G. Sadvakasov-Ş. Kibirov, **Uyġur Maḳal vä Tämsilliri**. Alma-Ata, 1978.
Skrine-	C. P. Skrine, **Chinese Central Asia**. Londra, 1926.
U-	E. N. Necib, **Uygurskiy Yazık**. Moskova, 1954.
UR-	E. N. Necib, Uygursko-Russkiy Slovar'. Moskova, 1968.

---

ve **Zerbi Meseller**. Bakü, 1978, M. A. Mehmet, "Türk-Romen Kültür İlişkileri: Benzer Atasözleri ve Deyimlerden Örnekler" **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**. 2. cilt, Ankara, 1982, A. Oy, **Tarih Boyunca Türk Atasözleri**. İstanbul, 1972, N. Yüce, "Çuvaşça İle Türkiye Türkçesi Arasındaki Münasebetler I" **1. Millî Türkoloji Kongresi**. İstanbul, 1978, N. Yüce, "Türk Şivelerindeki Atasözlerinde Uygunluk" **Türk Dünyası Araştırmaları** 27 (1983) 263-268.